

Спокуси Мельпомени

Михайло Яцків

Ученик VII класу гімназії Дмитро Чижик лежав на ліжку і мріяв.

В уяві Чижика світло театру злилося в повінь, мережану рожевими личками, ясними костюмами, розхвильовану ураганом оплесків та окликів: "славно!"

Так, він буде виступати в героїчних ролях, захопитися ними всією душею, заволодіє публікою, а що найважливіше — причарує дівоче серце і здобуде собі славу.

З цих мрій збудив його скрип дверей і світло.

— Що з вами, Чижик? Чи ви не хворі? Я від деякого часу бачу, що ви якісь не свої.

Він піднявся на лікті і вдивлявся у білу спідницю господині.

Подумав і почав дивитися на мокрий рушник в її руках.

— Може дати вам холодне на голову?

— Ні, дякую, мені нічого. Я лише так у сні чогось налякався... Маю розстроєні нерви і не можу спати.

— А може вам у школі не ведеться? Скажіть, я знайома з учителем Цинамоном, то може б з ним поговорити?

Він кинувся, наче його оса вжалила, і пробурмотів:

— Ні, ні, зовсім не потрібно, я з усіх предметів "стою" добре.

Господиня вийшла. Чижик вернувся до своїх думок.

У театрі принадні дівчата, а та білява найбільше приваблює його. Відколи він побачив її на сцені, відтоді і спокій його покинув, і в науці пішло з Петрового дня... Але він виступить колись з Несолоною в головних ролях і заграють вони обое, гей, як заграють! Він буде студіювати драматичне мистецтво, присвятить йому всі свої сили... постали в пам'яті фрази з газети: "Воскресло наше слово, збудився з віковичного сну і кайданів геній нашого народу, сходить зоря нашої поезії і мистецтва, щоб поставити нас нарівні з іншими народами. Наша громадськість повинна подумати над тим, щоб наші сили не пропадали марно, повинна допомогти молодим артистам в освіті і розвитку талантів".

Молодечі мрії лоскотали Чижика солодким обманом. Накрився по шию і згадав одного учителя з синіми очима і дівочим лицем, який вмивався на ніч сметаною, лягав у рукавичках і, сказавши собі, що пора спати, миттю засипав.

На другий день перед полуднем, в театральній буді на передмісті, став Чижик перед директором. Він представився і заявив, що має охоту вступити "з патріотизму в склад театральної трупи, із любові до українського мистецтва".

Директор Щогла, у витертім, крилатім плащі і циліндрі, неголений, з носом, схожим на паламарський гасильник, на зріст такий, що кажуть, "бог міру забув", — очима щура дивився на Чижика. Хлопець був стрункий, чуприна буйна, вус засіявся. Оцінивши вмить Чижика, наскільки його поява відповідає формальним вимогам сцени, Щогла зауважив байдуже:

— Та воно то, пане, гарно, тільки не знати, чи маєте ви талант. Маєте голос, вмієте співати, знаєте ноти?

— Знаю. Я був диригентом у двох бурсах.

Щогла кивнув головою на суфлера.

— Буда, нема там Смичка?

— Є за кулісами.

— То ходіть, пане, на сцену. О, так! Нехай вам здається, що ось там публіка, — при цьому повів він рукою на перші ряди крісел, де сиділи актори й актриси, — і ви маєте похвалитися своїм голосом. Прошу!

— Що маю заспівати? — спитав Чижики.

— Що найліпше вмієте.

Чижики почав:

Ой вербо, вербо, кучерява...

Проспівав аж до слів: "Змарнів я, зчорнів я".

— Досить, — сказав директор. — Голос ще невироблений, але можна витримати. Зрештою Смичок спробує вас, наскільки ви тямущі в нотах. Не конче нині, можна завтра. Перед полуднем. Так. А ще одне, як вас... Чи дозволить вам батько вступити до театру?

— Дозволить, — відповів, не задумуючись Чижики.

— На всякий випадок принесіть завтра дозвіл від батька на письмі і заяву. Так. Ще одне. Чим ви дотепер займалися?

— Я учень VII класу гімназії.

— А чому ж не кінчаєте гімназії?

— Не маю матеріальних засобів на утримання, — відповів шаблонною фразою, в якій для психолога окривається трагедія змарнованої молодості.

— А ще одне, — докинув директор. — Принесіть письмо від якоїсь визначної особи, яка вас знає і дала б нам ближчі інформації про вас.

На другий день Чижики мав уже дозвіл від батька, підроблений зміненим почерком і підписаний лівою рукою, хоч пошта з рідного села могла прийти до міста ледве за півтижня.

Адвокат Ходак прийняв Чижики одним зирком через плече, і коли цей стояв при дверях та пояснював, що прохає в нього поручництва для театру, розвернувся в фотелі, як жаба в калабані, довбав байдуже в нігтях, нарешті, втратив терпець і сказав піднесеним голосом:

— Чи ви на голову впали? Та ж там у театрі самі пияки та картограї! Сподобалося вам циганське життя і гадаєте, що зробите там кар'єру? Я чув, що ви пишете поезії. Це нічого не варто! Хліба не дасть! Біда з тими поетами, вони лише фантазією живуть, а не беруть життя поважно! До театру вступають лише люди змарновані, легкодушні і недоварені дячки. Ви освічена людина, перед вами відкритий світ, і я зовсім не розумію, що може вас тягти до театру?

Чижикиві пригадалися свіжі слова з газетної об'яви: "До театру потрібні освічені

люди, які могли б працювати над собою" і т. д.

"Як тут погодити такі різні погляди? — думав він. — Де тут логіка? Хто з них бреше?"

Та адвокат Ходак, аби позбутися "сліпого" клієнта, взяв листок і написав: "Цим посвідчую, що Дмитро Чижик, відомий мені особисто, має замилювання до сцени, а зваживши його дотеперішню моральну поведінку, нема перепон, щоб прийняти його до театру".

За кілька днів увесь театр на сімох мандрівних возах переїздив до дальшого провінціального міста. В тому часі три актори покинули трупу, один вмер у шпиталі, до хору треба було статистів, отже, директор прийняв Чижика на 25 ринських місячної платні.

Вози з пачками, скринями і куфрами стояли коло шинку. Актори і артистки садовилися з дітьми, мов кури на бантах, директор торгувався з візниками. З боку надійшов Чижик і вклонився.

— А ваші речі де? — спитав Щогла.

— Я тут напроти мешкаю.

— То йдіть за манатками і не гайтесь.

Чижик скоком, як кажуть "на одній нозі", побіг до хати й вибіг з вузликом, де була пара білизни і дещо з одежі.

— Де маю сідати, пане директоре?

— Де будь, де є місце.

Чижик сів ззаду воза на дрючок і витягнув руку вгору до актора з географічним носом, на якому, мов на карті, були сині і червоні значки.

— Маю честь представитися — Чижик.

— Нагнибіда. Дуже мені приємно пізнати, — відповів актор. Старий хитрун усміхнувся, як кінь, що хоче вкусити: — Чижики люблять сідати на галузках.

Тимчасом на вулиці міщанин бив п'яну жінку цукром у голову. Вона вхопила його за полу, зігнулася й кричала, а він гупав, як цеглою.

— Солодко б'є, — жартував актор з географічним носом.

П'яний мужик вертався з міста і заточувався, наче хотів сказати: "І той кут мій, і цей я знаю".

Візник, який віз "триятер", тримав оселедця за головку, обтріпав його об люшню, витер об полу, як шаблю, потому посолив і їв з хлібом,

Директор був лютий, що єдиний на ціле містечко "фіакер" згодився везти за більшу плату якогось панка, а він, директор, мусить тепер товктися цілу дорогу на простому возі із своїми артистами.

Був погідний день. Бабине літо снувалося по садах і полях, осінь чепурилася, як та молодиця, що нагадає собі дівочькі літа і кров в ній заграє.

Чижик подумав, що в гурті людей, які прямують до однієї цілі, стирається різниця не лише зверху, але й духовно. Одиниця з сильною індивідуальністю страждає серед гурту більше, ніж на самоті. Пригадалися йому цигани, той дивний народ-мандрівник зі

співанкою на устах та вічною тугою за просторим небом, розлогими пустелями, який навіть на возах обдертий, чарує своїм мальовничим походом і поезією свободи. Мужикам, які везли цеглу і тертиці, впадали в очі передовсім скрині, а на скулені постаті на возах вони дивилися зовсім байдуже.

— Відай, то якісь крамарі з полотном та сукном їдуть на ярмарок, — казали вони.

Один наймолодший ґазда, який недавно вернувся з війська, сказав:

— Що ви вигадуєте! Та ж це комедіанти, не бачите? О-о — це такі, що всякі штуки показують. Рахувати — триятер. Такий не один, як пустить туману, то ви би лиш очі видивили, та й перехрестились. Як я був у жовнірах, то не раз дивився.

Театральна трупа воліклася селом. Зі стодоли долітали ритмічні удари ціпів, дим висувався з-під стріх і ніс запах свіжого хліба. Вулицею йшов весільний гурт. Один чоловік танцював попереду музик і співав, начебто потопав у глибокій воді — кликав порятунку. Другий скрутився, вигукнув якісь два слова, а третє обірвав на половині, як би його гадина вкусила.

"Зовсім, як у театрі", подумав Чижик.

Худорляві кінські ноги витягалися, ступаючи вперед. Перед очима Чижика вони видовжувалися, як ноги велетенських потвор, що ступають рівномірно, безупину. Прийшло йому на думку, що кожна людська дорога — від'їзд чи повернення, кожний крок продовжують просту лінію, яка веде в клопоти.

Настав вечір і холод. Артисти добували з гардеробних скринь довгі мужицькі кожухи та смушкові шапки — це змінювало їх вигляд і давало привід до жартів.

Чижикові припало до серця нове життя. Від часу, як пішов у школу, не відчував він ні разу такої свободи, як тепер. Його тішило й те, що вирвався з гімназійних рамок і, нарешті, став "на власні ноги" з платнею 25 ринських на місяць.

Двадцять п'ять ринських — це гроші. Він ніколи ще не мав такої великої суми. За них можна було купити книжки, одяг, все, що тільки треба. В його уяві пересувалися постаті батька, матері, рідні, свояків. Будуть бідкатися, що він покинув школу і не хотів вчитися на попа. Та вони не розуміли його духовних потреб. Хай і пожуряться трохи, що їх син "пристав до комедіантів", а колись, як освіта порозсипає своє проміння по найтемніших закутках нашої землі, то і вони зрозуміють, до якої святині він увійшов, на який жертovníк поклав свою молоду силу і душу.

Але таємний голос у такт гуркоту воза шепотів:

"А все ж ти скривдив їх. Вони поклали всю надію на тебе, що дочекаються на старі літа помочі, коли ти станеш ясним вікном їх безпросвітної долі".

Він побачив змарнілі личка і очі сестричок. З яким вони довір'ям і пошаною дивилися з закутків на нього, коли він, бувало, приїздив на свята або на канікули. Цілий час його слухають, завжди до його послуг їх малі скорі ноги і руки. Як має він приїхати додому, то вони цілими днями галакають коло черешень, аби птахи їх не об'їли, бо ось, ось приїде Дмитро. Самі дивилися ласо на ті черешні, а ні одне не зважилося рвати їх, бо те все для брата. Хіба тільки деколи підняли черешню, яку птах скинув на землю.

"Як ти від'їздив у школу, то мати плакала, а сестри цілували тебе в руку. Чим ти їм відплатиш за їх добре серце? Ой, брате, те серце єдине щире, другого такого ти в світі не знайдеш ніколи..."

Ненависні постаті вчителів вилазили з темних придорожніх кущів, як потвори без серця, як злі духи. Він ніби виправдувався перед власним сумлінням:

"Як же я міг витримати в такому пеклі? Виконуй напам'ять цілі партії уроків, коли шлунок цілими роками на дієті, коли здоров'я і сил нема".

"Ти сам собі винен, — шептав упертий голос. — Життя треба ловити цілою п'ятірнею так, щоб ніхто не міг його видерти в тебе, всяку нагоду ловити в одну мить, як птаха з льоту, а то поки оглянешся — світ обікрав тебе, і ти стоїш голий..."

Опівночі театр зупинився на місці. Театральна трупа розбивалася на гуртки. Кожний шукав нічлігу. Одні йшли до знайомих, дехто мав свояків, інші попленталися до єврейських заїздів, а наймолодші бідолахи — до читальні, яка спала непробудним сном від самого її заснування. Сусід-мішанин вніс туди два околоту, дві верети, а що підлоги не було, то спати було м'яко.

Чижик зайшов до заїзду, де ще світилося. Випив горілки і закусив булкою. Та поки заснув, качався довго з боку на бік. Перед ранком снилося йому, що всунув руку в кишеню, наткнувся на кусні скла, і вони повпивалися йому під нігті. Встав пізно, ще більше прибитий. Не був забобонний, знав, що сни часто походять від фізичних причин, що неясні передчуття, напівсвідомі життєві прояви збираються в соннім образі, наче промені в призмі.

На репетиції Чижик мав нагоду пізнати акторів і артисток. Були це бідолахи з хворими нервами. "Дух часу, — подумав, — вбирає людей, мов кравець блазнів, у капкан з різних строкатих куснів".

Чижик потішає себе, що колись, за сто років, все буде краще. Коли віримо в прогрес, то природним порядком усе дійде до того, що земля стане раєм. А що нас тоді не буде, то це дрібниця, панські витребеньки для тих, що бояться смерті і їздять в чужі краї, щоб по теплих водах причинити собі віку.

Юні думки перервав голос директора:

— Загубився нам десь афішер, отже, підете, пане Чижик, вечером з паном Залудою і порозклеюєте афіші на завтрашню виставу.

З полудня вийшов Чижик на місто, оглянув стару ратушу, потім пішов за місто, до руїн старого замку на горі. Приємно було розмовляти з німими свідками минулих часів. Лежав на мураві серед звалищ, перед ним синіли далекі ліси й долини. На жаль, треба було вертатися до роботи.

Недільна вистава складалася з десяти музично-вокальних номерів. Такий собі художній салат з опереткових сцен, драматичних діалогів, дуетів, куплетів і соло. Під час вистави трапилося кілька кумедних епізодів, які нагадали добрі шекспірівські часи, коли то сцена з публікою становила одне ціле.

Під час трагічної паузи серед монологу Андрієнни Лекуврер з бантин над сценою долетіли такі слова:

— Посунься, бо як талапну, то око мазницею вилетить.

Після цього один з хлопчаків упав на середину кону. Актор, який грав мужика в народній п'єсі, замість сказати: "Замети хату та йди за двері", помилився і сказав: "Замети сцену та йди за куліси". Реквізитор забув приготувати чоботи, обмазані червоною фарбою, що мали бути доказом убивства. Коли вїт наказав подати йому чоботи, актор у ролі присяжного почав крутитися з ними по хаті, заглянув під лавку, під ліжку і, нарешті, сказав: "Нема, затрималися, мабуть, десь на печі".

Якийсь провінціальний журналіст мав номер соло. Він співав "Прощання Лоенгріна" Вагнера, але його голос губився в горлянці і нагадував квиління інститутки. Слухачі ховали голови за плечі жінок, душили в собі сміх. Чижикові було ніяково. Після вистави він узяв афіші під пахву, а його товариш Залуда — бляшанку з рідким клеєм і квача і пішли на місто. Вони розклеювали афіші по мурах і парканах. Де треба було вилізти вгору, Залуда підіймав Чижика на плечах. Так розклеїли вони кілька десятків афіш по всьому місті.

На другий день Чижик вирішив тікати геть з цього театру. Він написав до директора Щогли такого листа:

"Шановний пане директоре!

Мій драматичний стаж у вас закінчився. Афіші я порозліплював наче професійний афішер з докторатом, хоч до такого мистецтва не дали мені безсмертні боги вашого зросту. Зате я користувався живою драбиною — товаришем Залудою. Раджу вам від щирого серця — подайте на драматичній анкеті такий мій план: нехай майбутня святиня мистецтва стане на такій підвалині, як могутні плечі і шия неоціненого товариша Залуди. Цим придбаєте собі і славу і гроші, за якими ви так пропадаєте, а я пошукаю собі іншої праці".

Чижик ішов одною з вулиць передмістя. Дощ покropив пилюку, ранок був свіжий, майже літній, вулиця виходила на розлогі поля, що нагадували степ. Була тут гарна велика загорода за садами і господарськими будинками, кладеними на старий лад. На вулицю виходила простора кузня, а на подвір'ї коваль прибивав коневі підкову. На перший погляд той коваль нагадував атлета, витесаного з граніту. З-під сивих брів сяли лагідність і спокій. Чижик став і дивився на нього з захопленням.

"Такі були люди, — думав, — коли на світі не було ще ні панів, ні хлопів, ні австро-угорської конституції, ні цісарсько-королівської шкільної крайової ради. Тоді, як бородатий чоловік водив по землі правду за руку. Так було доти, доки людина сказала людині: "Ти не маєш нічого, отже, тобі й не треба нічого, а моє все".

Увійшовши на подвір'я, Чижик поздоровкався з ковалем і почав придивлятися до його праці. Два ковалеві сини розжарили залізний дрюк, один взяв його кліщами і притримував на великому ковадлі, а старий і другий його син схопили величезні молодки. Жменями посипались іскри. Голі руки гатили молотами, аж земля стогнала. Чижикові ввижалася Прометеева боротьба з чорними ідолами, і він мимохіть прошептав у такт ударам:

— До праці! До праці!

Але, повертаючись, дорогою почав думати: "Ні, вернуся в село і покладу всю силу в таку працю, до якої я здатний".

Простий коваль дав йому простіший розв'язок загадки, ніж увесь штаб його вчителів.

Джерело: Михайло Яцків. Оповідання.— К., Радянський письменник, 1950.